

Emlékezés Teleki Józsefre (1790-1855), a Magyar Tudományos Akadémia első elnökére

Remembering József Teleki (1790-1855), First President of the Hungarian Academy of Sciences

Teleki József, Teleki László hétszemélynök és Teleki Mária grófnő fia, a jeles jogász, nyelvész és történétíró 1790. október 24-én született Pesten és 1855. február 15-én hunyt el ugyancsak Pesten. Teleki Józsefet a Magyar Tudományos Akadémia 180 évvel ezelőtt, 1838. szeptember 7-én választotta tiszteleti tagjául. Teleki József a Magyar Tudományos Akadémia társalapítója és első elnöke volt negyedszázadon át, 1830-tól egészen 1855-ben bekövetkezett haláláig. Teleki József volt Akadémiai Könyvtár alapítója is.

Teleki József tanulmányait a kolozsvári református főiskolán, majd 1806-tól a pesti egyetem jogi karán folytatta. A jogi tanulmányok elvégzése után két évig, 1808 és 1810 között a „vezérvármegyénél”, Pest vármegyénél volt gyakorlaton (*ius in praxi*) mint aljegyző. 1810-ben a budai helytartótanácsnál gyakornokoskodott fogalmazóként. A gyakornoki idő (*tyrocinium*) leteltét követően titkári kinevezést kapott. 1812-ben külföldi tanulmányútra indult. Először a göttingeni egyetemen tanult két éven, négy szemeszteren át. Göttingenben folytatott egyetemi tanulmányait követően beutazta Németországot, Hollandiát és Svájcot. Észak-Itália északi részében is tett utazásokat. Kiemelendő, hogy göttingeni tanulmányai komoly szerepet játszottak abban, hogy Teleki érdeklődése a tudomány, elsősorban történettudomány felé fordult.

1815-ben visszatért Magyarországra. Igen gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán, egyre jelentősen politikai állásokat töltve be. 1818-ban királyi helytartósági titoknok, 1824-ben pedig a királyi tábla bírója lett. Három évvel később, 1827-ben Csanád vármegye főispánja lett. Ezzel szinte egy időben a rendszeres munkálatok kidolgozására kinevezett országos bizottság tagjává is kinevezték. Teleki 1830-ban lett Szabolcs vármegye főispánja.

1832-ben a bécsi magyar udvari kancellária (*Ungarische Hofkanzlei*) előadó tanácsosának nevezték ki. Az 1840. évi Teleki Józsefet országgyűlés koronaőrnek választotta. Két évvel később, 1842-ben pedig Erdély kormányzóságát, mint a polgári kitüntetés legmagasabb fokát ruházták reá.

Teleki József a református egyházban is fontos tisztségeket töltött be. Igen fiatalon, 28 éves korában, 1818-ban a pesti református egyházmegye algondnokának, 1824-ben pedig a tiszamelléki egyházkerület és a sárospataki kollégium főgondnokának választották meg.

1827-ben a Magyar Tudományos Akadémia felállítása elhatározását követően ő vállalta a legtöbb részt az azt előkészítő munkálatokban. A nádor (*palatinus*) főherceg mint pártfogó által az Akadémia tervének kidolgozására megbízott választmány elnökévé, 1830. november 17-én az alapítók Teleki Józsefet az akadémiai igazgató tanács tagjává, a megalakult igazgató tanács pedig – korabeli szóhasználattal – „előülővé”, az Akadémia első elnökévé választotta. Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc után visszavonult a közéletből, és haláláig az MTA élén tudományos munkásságot folytatott.

Kiemelkedőek nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó munkái. „A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólás módok által” valamint a „Javaslat a magyar nyelv teljes szótára ügyében” című munkája különleges elismerésben részesültek. Mindkét munka koszorúzott pályamunka. A Tudományos Gyűjtemény, melynek szerkesztésében is szerepet vállalt, 1818-ban publikált kötetében jelent meg egyik első, a költéssel foglalkozó, nagy érdeklődést kiváltó „A régi és új költés különbségeiről” című munkája.

Negyedszázadon át folytatott kutatómunkát Hunyadi János és kora vonatkozásában. Sajnos 12 kötetesre tervezett műve végül befejezetlen maradt. Kutatásai első, korai eredményeit az 1851-ben, Pesten kiadott „Hunyadi János eredete” című könyvében tette közzé. Az „opus magnum” első négy kötete a „Hunyadiak kora Magyarországon” (I-IV. kötet) Pesten 1852 és 1854 között, még életében jelent meg. A sorozat X. Okmánytár kötetét ugyancsak Pesten, 1853-ban adta ki. Sajnos csak 1855 után, elhunytát követően jelent meg a nagy mű V. kötetét (1856-ban). Ugyanez vonatkozik az Okmánytár XI és XII. kötetére is, melyet 1855 és 1857-ben kerültek publikálásra. A VI. kötet első részét évekkel később, a neves erdélyi történész, Szabó Károly (1824-1890), a Magyar Tudományos Akadémia – 1863-ban még az MTA levelező tagja – rendes tagja tette közzé kiegészítésekkel 1863-ban. A „Hunyadiak kora Magyarországon” című műben Teleki József következtetéseit az okleveles anyagra építi, különös figyelmet fordítva a törvényhozás és a jog kérdésére is.

Említést érdemel, hogy Teleki József évekkel korábban Kisfaludy Károly 1821-ben alapított Aurorájában (1822-1837) két történelmi tárgyú kisebb terjedelmű munkát is közölt. Az egyik munka címe „Eger várának ostroma 1552-ben”, a másik tanulmánynak „Első Lajos nápolyi hadviselése 1347-51” volt a címe.

A Magyar Tudományos Akadémia alapítóinak sorában Teleki József és testvérei tízezer koronával, Teleki maga 1855-ben 98 240 koronával vannak bejegyezve illetve feltüntetve. Családjával együtt 24 000 kötetes gazdag könyvtárát ajándékozta a még abban az időben igen szerény feltételek között működő Magyar Tudományos Akadémiának. Ezzel döntően járult hozzá az akadémiai nagy könyvtár létesítéséhez.

Említést érdemel, hogy nem sokkal ezt követően a Kresznerics-féle kézirat- és numizmatikai gyűjteményt és a ritkaságokban, ősnymtatványokban (incunabula) kivételesen gazdag Veszerle-féle gyűjteményét is a könyvtárnak adományozta. Kiemelendő, hogy ebben a gyűjteményben három Corvina is volt.

5000 forintot adományozott könyvtárnoki hivatal létesítésére és 2000 forintot az éremtár gyarapítására.

Teleki József végrendeletében saját kézikönyvtárát és „A Hunyadiak kora” című 12 kötetes nagy művét, a részben még életében, részben halálát követően megjelent kötetek 1000 példányának egész jövedelmét, mintegy 25 000 forintot, a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta. Rendelkezése úgy szövelt, hogy a befolyó pénzüsszeg tőkésítését követően, annak fele része után a kamatok egy hatoda a Magyar Tudományos Akadémia alaptőkéjéhez kerüljön, míg a fennmaradó igen tekintélyes összeget, azaz többi öt hatodát az akadémiai könyvtár gyarapítására fordítsák. Az összeg feléről úgy rendelkezett, hogy azt teljes egészében a történettudományi osztály rendelkezésére bocsássák. Alapítványainak kamatai képezték a róla elnevezett, komoly elismertségnek örvendő Teleki-díj anyagi alapját, mellyel a kiemelkedő drámai művek alkotóit jutalmazták.

Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc leverését követően egészségi állapota megromlott. Éveken át betegeskedett. Hosszan tartó betegsége alatt az intenzív tudományos munkában, kutatásban keresett vigaszt és enyhülést. Teleki József 1855. február 15-én hunyt el Pesten.

A Magyar Tudományos Akadémián február 26-án Toldy Ferenc (1805-1875), a Kisfaludy Társaság alapítója (1836) és a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (1830 óta) tartott fölötte emlékbeszédet.

Felhasznált irodalom

Toldy Ferenc: Gróf Teleki József. In: Toldy Ferenc: Irodalmi arcképek. Budapest, 1985. 101-106. old.; Toldy Ferenc: Emlékbeszéd gr. Teleki József felett. Pest, 1855. Gyász- és emlékbeszédek. I. k. Pest, 1872.; Tompa Mihály: Mit örököl a haza nagy fiai után? Halotti beszéd gr. Teleki József felett. Miskolc, 1855.; Csúry Bálint: Teleki József gr. mint nyelvész. Budapest, 1909.; Ferenczi Zoltán: Az MTA könyvtárának megalapítása. Akadémiai Értesítő, 1926.; Lukinich Imre: Gr. Teleki József. Tükör, 1940.; Csanak Dóra: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig. Budapest, 1959.; Fenyő István: Az irodalom reszpublikájáért. Budapest, 1976.; Balázs János: Teleki József nyelvbölcseleti elvei és Nagy F.: Teleki József gróf. In: Nemzeti évfordulóink 2005. Budapest, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 2004.

Hamza Gábor

egyetemi tanár, az MTA rendes tagja

Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)

Állam- és Jogtudományi Kar

e-mail: gabor.hamza@ajk.elte.hu